

התכלת - מה יש להפסיד?

מבוא
התכלת - ביטוי למצב רוחני
מסורת כבסיס התורה
טענות הלכתיות
סיכום

מבוא

כל המעיין בראיות השונות לזיהויה של התכלת כמקובל היום (ארגמון קהה קוצים) יעמוד על כך שאין מדובר בוודאות מוחלטת, כי אם בהשערות והסתברויות, גם אם קרובות למדי, הנתקלות עדיין בקשיים שונים. את רמת הוודאות ניתן לבחון כך: לו יצויר שמחר יתגלה לנו, גם בלא נביא, מין אחר של חילוון שיתאים בדיוק נפלא לכל תיאוריהם של חז"ל, וכתמיכה אף ימצאו ראיות ארכיאולוגיות, בתי צביעה שבהם קונכיות רבות מאותו המין ובצידן פתילי תכלת - כמדומני שאך מעטים יוסיפו להתעקש ולהחזיק בזיהוי הנוכחי, אולם רוב העולם יודה כי הזיהוי החדש הוא האמיתי. זאת בשונה כמובן ממצב שבו אנו בטוחים במעשנו. לדוגמא: אם יבוא מי שיוכיח באותות ובמופתים כי האתרוג שאנו נוטלים כלל אינו המין אליו כיוונה התורה, גם אם יערים הררי ראיות ומופתים לדעתו - לא יחוש איש לדבריו, ובזו יבוזו לו.

אך רבים הם הטוענים שגם אם אין הזיהוי ודאי - מדוע לא נטיל תכלת בטליתנו? **מה יש להפסיד?** הרי יתכן שנרוויח מצוה דאורייתא! יש כאלו שמגבים את דבריהם בטענה הלכתית - הרי מכלל ספק לא יצאנו, ו'ספק דאורייתא לחומרא'! טענות אלו נטענות על ידי רבים שנגעה המצוה בנפשם. וכאשר הם נשאלים 'אם כן מדוע רבים מגדולי הדור נמנעים מלהטיל תכלת?' במקרה הטוב מצטרפים הם לתמיהה, ומזכירים שאין לאדם אלא מה שעניו רואות ואל לו להתלות בגדולים כשדבריהם תמוהים, ובמקרה הפחות טוב הם תולים את מעשי הגדולים בקושי לשנות, ב'חצרות' העוטפות אותם, ב'סיטרא אחרא' המונעת מהם לדבוק באמת, או במניעים זרים אחרים, כביכול אין מדובר ברמי מעלה המוסרים נפשם על קלה כבחמורה. במקרה הגרוע ביותר הם בוחרים לסלף את דבריהם שנכתבו שחור על גבי לבן, ולספר דברי סתר שבחדרי חדרים הודו אף הם שהם היו תאבים להטיל תכלת, אך מה יעשו וגברה חולשתם ולא יוכלו לה. כמעט אין איש עומד ליישב ולהעמיד את הדברים על תילם, ונותרים הדברים כדברי נביאות, בלא מענה לשאלות הבסיסיות הנ"ל.

על אף שהמחלוקת בעניין התכלת רבת שנים, מרבית הטענות כבר נטענו ונידונו, ואיני ראוי להכניס ראשי בין ההרים הגבוהים, ראיתי לנכון לקבץ את הטענות השונות בהן נקטו רבים מגדולי הדור, ועל פיהם נוהגים, גם אם ב'שב ואל תעשה', רוב רובם של שומרי המצוות בישראל. אקדים ואומר כי אין ככוונתי בטענות דלהלן לקבוע הלכה או לנטות לכאן או לכאן, אלא להעמיד בפני הקורא את צידו השני של הדיון, כך שהתמונה תהיה מוצגת בפניו במלואה.

התכלת - ביטוי למצב רוחני

על אף שידוע אני שנגד הטענה שאטען כעת יטענו רבים מן הקוראים שאיני יודע להבחין בין דברי הלכה ואגדה, אקדים ואומר שברי לי שאין ההלכה מוכרעת על פי רעיונות רוחניים, ולשם כך נרחיב בהמשך בביסוס ההלכתי והמעשי של העניין. עם זאת אני בוחר לפתוח בטענה זו, משום שלענ"ד היא הבסיס לכל הטענות השכליות וההלכתיות שלאחריה.

מצות ציצית מורכבת משני פרטים - חובת תליית חוטי ציצית בבגד ארבע כנפות, והטלת התכלת בחוטים אלו. באופן חריג, שאינו נפוץ בתרי"ג המצוות, התורה אינה מתנה את קיום המצוה בהטלת התכלת - 'התכלת אינו מעכב את הלבן'. לא זו בלבד, כמה מפרשני המקרא דקדקו שהתורה אף רומזת לכך שלא בכל עת יהיה הדבר אפשרי. כך כתב ר"מ אלשיך (פירושו על במדבר טו, לח):

ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם - וזה יהיה לדורותם, כולל כל הדורות, כי הלבן לא יחסר לעולם. אך יש דבר שאינו לכל הדורות, וזהו ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת - וזהו אינו לדורותם, כי לא בכל הדורות נמצא דם חלזון².

על פי זה כפי שחזתה התורה כך היה: בשונה מרוב המצוות שבאופן פלאי נותרה עליהן המסורת בכל עדות ישראל - התכלת אכן נעלמה במהלך השנים. העדות הקדומה ביותר לכך בדברי הספרי (וזאת הברכה, שנד):

אמר ר' יוסי, פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד, אמרתי לו פרנסתך במה, אמר לי מחילזון, אמרתי לו וכי מצוי הוא? אמר לי השמים שיש מקום בים שמושל בהרים וסממיות מקיפות אותו, ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו. **אמרתי ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא.**

1 ראו בדברי הרמב"ם (שורשים לספר המצוות, השורש האחד עשר): "הקושי הוא בדברים שאמרו בהם אינם מעכבים זה את זה".

2 כעין זה באור החיים במדבר טו, לח, בפירוש מהר"י קרא על התורה שם, ובחתם סופר על התורה סוף פרשת שלח.

תמיהתו של רבי יוסי 'וכי מצוי הוא' אינה מותירה מקום לספק כי גם אם ניתן היה עוד למצוא תכלת בימיו, כפי שניכר מעדויות שונות מדורות מאוחרים יותר³, התכלת כבר לא הייתה מצויה ברמה מסחרית. ר' יוסי אינו תולה את העלמות התכלת במקריות או בצוק העיתים, אלא במהלך רוחני "ניכר הוא שגנוו לצדיקים לעתיד לבוא"⁴. התייחסות זו, הנסמכת על כך שהתורה עצמה הכינה אותנו למצב שבו תעלם התכלת וכנ"ל, מעמידה את מצות התכלת בשורה אחת עם המצוות המיוחדות התלויות באופן גלוי במצב הרוחני של האומה ומבטאות אותו, בדומה למצוות בנין המקדש, יישוב הארץ וכדומה. על הבדלי התכונות שבין ציצית הכוללת תכלת לזו שכולה לבן עמד האר"י⁵, והורה על ההתאמה שבין העלמות התכלת לחורבן הבית: "אבל לאחר החורבן, הם הכל חוטי לבנים ואין לנו תכלת"⁶.

התייחסות למצות התכלת כמצוה ככל המצוות, והכרעת דינה בכללי ההלכה הרגילים בלבד, תוך ניתוק בחינת התאמת הפן הרוחני שבה לחידושה בימינו - הן עשיית עוול עם המצוה, המתעלמת ממהותה וגדלותה. הדבר דומה לקבלן שיסתנן להר הבית באישון לילה ויבנה בו מקדש מיוזמתו הפרטית, ובו יקריב קרבנות ועולות, האם אדם זה מכבד הוא את מצות המקדש? התבוננותו על המקדש כמקבץ מעשים פרקטיים, שחיטת בהמות והזאת דמים, בלא היותו בית ה' המקשר בין כלל ישראל לאביהם שבשמים (תוך להט הקודש שבו הוא שרוי), מוזילה את המצוה.

דברי טעם אלו נדחים על ידי רבים. חשש שרוי בעומק לבם של אנשי דור הגאולה, שמא טענות אלו דומות לטענות המתנגדים לעליה לארץ וליישובה, בציפייה למציאות רוחנית אחרת שתקדים את חידוש יישוב הארץ⁷. אכן, אל לנו להתכחש

3 כך נראה מדברי הערוך ערך 'חלוזין', רמב"ן תצוה כח, ב. וראה עוד בביאור 'ספרי דבי רב' לר"ד פארו על הספרי שם שהתכלת המובחרת נעלמה בימיהם.

4 הקביעה שהתכלת 'נגנז' מופיעה גם במדרש רבה (במדבר יז, ה) ובתנחומא (שלה, טו), אכן שם אין הכרח שזהו ביטוי לתהליך רוחני, ואפשר לפרשו כתיאור המציאות, ובו המילה 'נגנז' משמשת כמילה נרדפת ל'נעלם'.

5 כתבי האר"י, פרי עץ חיים שער ציצית פ"ד. הרב יצחק גינזבורג עומד על כך שאין מדובר רק במעלה רוחנית שלא זכינו להשיגה בלא עיתה, אלא שבציצית שכולה לבן ישנה מעלה רוחנית שונה שאין בציצית עם תכלת, והיא המתאימה לדורנו.

6 גם אם אחר החורבן ישנן עדיין עדויות להמצאות תכלת, אין זה סותר במאומה את דברי האר"י שמעיד שהעלמותה החלה בעת החורבן ובעטיו.

7 אין להתכחש לכך שהיו דורות בהם הייתה בתוקף הוראה שלא לעלות לארץ, על אף מצות יישוב ארץ ישראל המפורשת: לראשונה אנו פוגשים בכך בחטא המעפילים. מבחינה הלכתית אין ספק שהמעפילים נהגו כדן כאשר התעקשו לעלות לארץ ולקיים את מצות "יישוב הארץ", אך חטאו כאשר לא הכירו בייחודיותה של המצוה, והמעמד הרוחני הנדרש לה, ולפיכך לא צייתו לדברי

ללימוד ההיסטורי שעלינו ללמוד מן העבר, אך אל לנו להסיק מכך שכל התבוננות על המצוות מעבר לאפשרות המעשית לקיימן, תוך בחינת התאמת המעמד הרוחני, בטעות יסודה. על כן בבואנו לחדש את מצות התכלת עלינו לבחון זאת בשני מישורים - המישור ההלכתי-מצוייתי - כיצד נוזה את התכלת האמיתית, והמישור הרוחני - האם ראויים אנו לחידוש התכלת. אין ספק שפעמים רבות ישפיעו שני המישורים זה על זה, כאשר סייעתא דשמיא בגילוי המציאות, שלא זכו לה דורות עברו, תורה לנו על פתיחת הפתח לחזרת המעמד הרוחני של התכלת. לפי זה נוכל להבין יותר את מי שידרוש לשם כך בירור גמור וסופי ללא כל ספק של זיהוי התכלת (דבר התלוי לעיתים בעיני המתבונן), ולא זיהויים הכרוכים בקשיים שונים המוכרעים באופן הסתברותי.

מסורת כבסיס התורה

לאור ההבנה שתהליך היעלמות התכלת אינו מקרי, נוכל להבין את הטענה כי התכלת לא תתחדש אלא בגילוי אלוקי, 'יתננה מי שנטלה'. מה שגנז הקב"ה לא יתחדש כי אם על ידו⁸. כעין זה כתב הרב קוק (גנזי ראייה, ג):

מבורר אצלי שכל הספיקות המעכבים את תוכנית בנין ביהמ"ק, מצד התכלת למשל, ומצד יחוס הכהנים, מצד דיוקי המדות של מקום המזבח וכיוצא בזה, רוח הקודש תסייע לביור ההלכה, ויצטרפו לזה אומדנות ברורות וקיום על פי ב"ד גדול מוסכם.

בעל בית הלוי (ליקוטים לח) מסביר שהנבואה אינה נדרשת רק לשם בירור הספיקות, אלא גם כחלק ממעבר התורה התקין מדור לדור:

בתורה נאמר: "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך", והביאור: שראשיתו של הפסוק "שאל אביך ויגדך" מדבר לעניין קבלת התורה הנמסרת מדור לדור, ואילו "זקניך ויאמרו לך" שבסופו מכוון לדברים התלויים במציאות, ובזה אין ראיות וסברות יכולות להכריע כי אם המסורה עצמה, כך ראו אבות וכך היו נוהגים וכך צריכים לנהוג גם הבנים. ומהאי טעמא לא נוכל להחליט כי החלזון הנמצא ע"י הרבי מראדזין הוא אכן מקור התכלת האמור בתורה, דמאחר שנפסקה המסורת בדבר זיהוי החלזון, שהרי זה כמה שנים שאין אנו

משה רבנו. בדומה לכך מתאימה הוראת הנביאים 'השבעתי אתכם בנות ירושלים... אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ', שחכמים למדו ממנה שאכן היו דורות שהושבעו 'שלא לעלות כחומה' עד אשר תשיג הגלות את מטרתה הרוחנית ויוכשרו ישראל לשוב לארצם.

8 בדרשות בית הלוי (ליקוטים, לח) דקדק זאת מלשון חכמים שקבעו שהתכלת 'נגנז' ולא 'נעלם' (וראה לעיל הע' 4).

יודעים מהו החלזון, ע"כ גם אם היינו מצליחים לשחזר ידיעה זו עפ"י הוכחות וראיות ברורות - מ"מ לא תוכל ידיעה זו להיכנס עוד בכלל המסורה, וא"א לנו לפסוק בזה רק על פי המסורה, וכיון שפסקה המסורת במצות התכלת לא שייך לחדשה בימינו⁹.

התשובה לשאלה 'מה יש להפסיד בהטלת תכלת בציצית' אינה שייכת רק למישור הספציפי של מצוה זו, אלא נוגעת במישור היסודי של אופן התבססות התורה דור אחר דור - במסורת. קיום מצוה באמצעות השערות, גם אם קרובות לוודאי, וגם אם הוא נובע מחיבת המצוה - מעמיד את קיום המצוה כמנוגד למסורת ישראל. לו יצויר שאכן יתגייסו כל ישראל להטיל תכלת בבגדיהם מחמת הספק, ובעוד שלושה או עשרה דורות יתגלה מין שהתאמתו אל התכלת גלויה וברורה, האם גם אז יטשו בקלות את התכלת המקובלת-אז ויטילו ציציות מן המין שהתגלה? האם לא יערער הדבר את משמעות העוגן החזק ביותר של היהדות - המסורת¹⁰?

טענות הלכתיות

כלל נקוט בידינו - ספק דאורייתא לחומרא. לפיכך, טוענים מחדשי התכלת, ישנה חובה להטיל תכלת בציצית גם אם לא יצא הדבר מגדר ספק¹¹. עלינו לברר האם אכן טענה זו עשויה להחיל חיוב בנידוננו.

תחילה נזכיר כי הטלת תכלת אינה מצוה חיובית, שכן להלכה אין כל חובה ללכת עם ציצית כלל, רק המתעטף בבגד בעל ארבע כנפות חייב להטיל בו ציצית. השאלה מתמקדת במי שמתעטף בבגד של ארבע כנפות אך אינו מטיל בו תכלת, האם בכך הוא מבטל עשה? האם קיים איסור להתעטף בציצית בלא תכלת?
כאמור קובעת המשנה (מנחות לח, ב) "התכלת אינה מעכבת את הלבן"¹².

9 בהקדמה לספר פתיל תכלת הובא מכתב נוסף מבעל בית הלוי, בו הוא טוען שעל כל שיטה הטוענת לחידוש התכלת לבאר ולהסביר מדוע לא יכלו בדורות הקודמים לחדש את קיום המצוה, שאילולא כן לא זו בלבד שחסרה מסורת התומכת בחידוש - אלא העובדה שישאל לא נטלו מין זה לתכלת מהווה מסורת על כך שהוא אינו התכלת המוזכר בתורה.

10 גם בשו"ת בשמים ראש המיוחס לראש ס"י רמד מובאת התנגדות להורות להטיל בציציות 'השערה' של תכלת שעלתה על פי דבריו בימיו: 'אמרת נקחהו לזכר - אין עושין כן, פן יאמרו למחר בנינו שזה הוא התכלת האמור בתורה, וכל שאינו אותו המין אין לוקחין אותו לזכר...' (אמנם יצאו עוררין על ספר בש"ר שהוא מזויף, ואכמ"ל. ועי' מ"ש על הספר ומחברו בכתב העת 'מספרא לסייפא' של ישיבת שעלבים גיליון 44-45 [קיץ תשנ"ג] עמ' 253-243, שם הוכחתי שהספר מזויף מתחילתו ועד סופו. העורך י"ק).

11 על טענה זו ראה בהרחבה בספר עין התכלת עמ' קמג.

12 בגמרא שם מובאת מחלוקת תנאים אם מצות הציצית תלויה בתכלת, ויש אף שפסקו כדעה

הרמב"ם בהלכותיו (ציצית א, ה) פוסק לאור זאת: "הלבוש טלית שיש בה לבן או תכלת או שניהם כאחד - הרי קיים מצות עשה אחת". באותו משפט כולל הרמב"ם את המטיל תכלת בטליתו וגם את הנמנע מכך, וקובע כי שניהם קיימו 'מצות עשה אחת'. ומדקדק הגריי"פ פערלא (פירושו על סה"מ לרס"ג ח"א עמ' פט): "נתבאר מדבריו, דאף על גב דלכתחילה חייבה תורה להטיל תכלת, מכל מקום בדיעבד אין חסרון התכלת מעכב במצוה כלום, ומקיים בלבן לחוד כל העשה כולו כמו עם התכלת ממש"¹³. בדומה להגדרת מצות התכלת רק כמצוה 'לכתחילה' - אנו מוצאים בפי ראשונים ופוסקים המגדירים אותה כ'מצוה מן המובחר' או כ'הידור מצוה' בלבד¹⁴.

אכן, יש מן הפוסקים שסברו שמצות הציצית מתקיימת בלא תכלת דווקא כאשר אין התכלת מצויה¹⁵, אך מלבד שאין זה פשט המשנה והגמרא, שלא ציינו זאת

התולה את המצוה בתכלת (בעל המאור שבת יב, וכן העיטור הלכות ציצית בשם רבי ברוך).

13 שאלת חסרונה של התכלת בציצית קשורה בהבנת מהותה של הציצית המפורשת בתורה "למען תזכרו", לפי רש"י הזיכרון מתבטא במספר חוטי הציצית והקשרים העולה לתרי"ג בלי קשר לתכלת, וכך גם עולה מביאור האור החיים שם שעצם היות הציצית כחותם עבדי המלך מזכירה את המצוות. לעומתם הרמב"ן שם מבאר שהזיכרון מתבטא בחוט הדומה לים ולרקיע ומזכיר את כסא הכבוד, ובחסרונה של התכלת חסרה מהות המצוה. וראה בברכי יוסף (או"ח ח, ד) שלמעשה אחר שנפסק שהמצוה מתקיימת גם בלא תכלת "צריך להסתכל בציצית כאילו יש בו תכלת, כי אף שאין לנו תכלת אותה האראה לא נפסקה, אין התכלת מעכב את הלבן" (וכעין זה בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ד ס' ד כתב שכל סגולותיה של הציצית מתקיימות גם בלא תכלת).

14 תוספות מנחות מ, א התבטא על התכלת 'מצוה מן המובחר', וכדבריו כתבו גם האברבנאל (במדבר טו). פני יהושע ב"מ סא, ב, הלבוש או"ח ח, א, ושו"ת הרי בשמים ח"א ז. בחידושים המיוחסים לרשב"א (מנחות לח, א) נכתב "דהיכא דליכא נמי אלא חדא (=רק לבן בלא תכלת) דקיים מצוה מן המובחר, אלא דמצוה טפי לעשותו משניהם". ועיין בשו"ת התעוררות תשובה סימן יט שהתייחס לתכלת כ'הידור מצוה', וכן גם הלשון באברבנאל שם. יש להעיר שהגדרת התכלת כמצוה מן המובחר והידור מצוה מדייקת את מעמדה ההלכתי, אך אינה מפחיתה מאומה מחשיבותה ונחיצותה של המצוה, ולפי דברי התוספות לעיל זאת כוונת הגמרא שבעידנא דריתחא מענישים על מניעת הטלת התכלת כאשר ניתן להטילה. וראיתי מי שרצה להביא ראיה שיש ביטול עשה בביטול התכלת מהגמרא ביבמות (צ, ב) שתמחה כיצד תיקנו שלא להטיל תכלת בסדין והרי ב"ד אינם יכולים לבטל דבר מן התורה; אכן אין בזה כל ראיה, שהרי ודאי הוא שאין ב"ד יכולים לבטל אף פרט מפרטי המצוות גם אם אינו מעכב את קיום המצוה.

15 כך משמע למשל מדברי רבינו בחיי פרשת שלח: "הציצית והתכלת מעכבין זה את זה בזמן שהיה תכלת, אבל עכשיו שאין לנו תכלת מניח הלבן בלא תכלת". וראה עוד בדברי הגריי"פ פערלא שם: "לבן בלא תכלת לא הותר אלא כשאין לו תכלת, אבל כשיש לו... אסור ללבוש הבגד, דהוי ליה כמבטל עשה דתכלת בידיהם... אבל ודאי, כשיש לו תכלת ולבן ואינו מטיל בבגדו אלא אחד מהם... עביד איסורא כשלוּבוּשוּ, כעובר עשה בידיהם".

אף שהיתה התכלת מצויה בימיהם¹⁶, מסתבר שרק במציאות שבה התכלת מזוהה בוודאות וישנו חיוב להטילה נאסרת הציצית בלא תכלת, אך לא כל השערה או ספק מבטלים את האפשרות לקיים את המצוה בחוטי לבן בלבד. אם כן מאחר שגם בלא התכלת מתקיימת המצוה בשלימותה, האם שייך כאן חיוב ספק דאורייתא לחומרא? ועוד, במקרים רגילים בהם אנו מכריעים ש'ספק דאורייתא לחומרא' המצוה ודאי תתקיים מספק והאיסור בוודאי יימנע מספק. אולם כשהספק הוא על עצם קיום המצוה, ואיננו יכולים כלל להבטיח שמי שיטיל תכלת בטליתו קיים מצוה, האם שייך דין ספק דאורייתא לחומרא? נמחיש מעט את השאלה - לו יצויר שבעתיד ימצאו עוד חמישה זנים של תכלת באותה מידת התאמה לתכלת המקובלת כיום, האם נחייב מספק דאורייתא להטיל את כל חמשת הזנים בציצית? טענה זו העלה הפרי מגדים (פתיחה להלכות ברכות, אות טז): "בספק דין תורה, היכא שאין יודע אם מתקן אם לאו, אין מברך מספק"¹⁷. ומשום כך טען בעל בית הלוי (עין התכלת, עמ' קעג) שאין חיוב להטיל את השערת התכלת ככל ספק דאורייתא. הפרי מגדים הוכיח מן המגן אברהם (קצד, ג) שמכיון שיש ספק אם מי שמברך רק ברכה אחת משלושת הברכות של ברכת המזון מקיים מצוה מן התורה - אין לברך ברכה אחת כשאינו לו אפשרות לברך את שאר הברכות. אך בשולחן ערוך הרב (שם אות ג) החמיר מספק דאורייתא לחומרא לברך את הברכה האחת, אף שאין ודאות שבכך מקיים את המצוה, וכן הכריע גם המשנה ברורה שם (ס"ק יג).

אכן נראה שגם לדעת המחמירים להחשיב מצב זה כספק דאורייתא, ישנו הבדל בין ספק דאורייתא מוגדר, מעשה ספציפי שיש ספק אם מקיימים בו את המצוה או לאו, ובין ספק הנובע מהשערה, שבו הספק קיים על כל מין בעולם שישנה היתכנות כלשהי שהוא התכלת, ומסתבר שבזה אינו נחשב 'ספק דאורייתא'. הדבר דומה למי שאינו יודע מי הם אביו ואמו, האם נחייבהו לכבד כל אדם בעולם מספק שמא הוריו הם¹⁸? בדומה לכך תינוק שנשבה לבין הנכרים ואינו יודע מה הן מצוות התורה - האם

16 יש להוסיף שבפשוטות משמע מן הגמרא במנחות מ, א שגזרו שלא להטיל תכלת בסדין בירושלים מחשש שמא יטילו קלא אילן, משמע שגם כאשר התכלת מצויה אין ביטול עשה בלבישת בגד החייב בציצית ללא תכלת.

17 אף שהפרי מגדים מנמק זאת משום 'חומר דלא תשא', נראה שכוונתו שזו הסיבה שבעטיה אנו נאסרו לברך על צד הספק, אך מלשונו משמע שהסיבה שאין אנו מחייבים אותו לברך הינה מחמת הכלל בהלכות ספיקות דאורייתא שאין חובה לקיים את הדין מספק כאשר אינו מקיים אותו בוודאי.

18 ברמב"ם הלכות ממרים ה, ט כתב ששתוקי אינו חייב מלקות על כיבוד אביו ואמו, וכן הוא בשולחן ערוך יו"ד רמא, ז. אכן אין מכאן ראייה ברורה לעניינו, שכן ההלכה עוסקת במלקות, שאין מלקין על הספק. אך מסתימת לשונם משמע שגם בכבודו אינו חייב, וכן דייק בכתבי ר"י אבוהב סימן

עליו לעשות את כל המעשים העולים בדעתו שמא יקיים בהם מצוה¹⁹?

ועוד, פשוט וברור ש'ספק דאורייתא לחומרא' מקיימים רק כאשר החומרא אינה פוגעת בפרטים אחרים של המצוה, אך כאשר בקיום הספק הוא נכנס לחששות שונים - נמצא חומרו קולו. לאור זאת עלינו לברר בהנחה שהתכלת שלפנינו אינה התכלת שצוותה התורה, האם המחמירים להטיל תכלת בבגדיהם מפסידים דבר מה (מלבד ההפסד האמור לעיל ביחס למצוה ולמסורת)? בפשטות התשובה שלילית, שכן בגמרא במסכת מנחות (מ, א) מפורש שאף אם הטיל תכלת שאינו התכלת המקורית "לא יהא אלא לבן", ובתנאי שאינו לובש ציצית כלאים שהותרה רק בתכלת. ועל אף שהגמרא במסכת בבא מציעא (סא, ב) התייחסה בחומרא למטיל תכלת מזויפת בבגדו "אני הוא שעתיד ליפרע... ממי שתולה קלא אילן (תכלת מזויפת מן הצומח) בבגדו ואומר תכלת הוא", אין זה אלא משום שעושה זאת על מנת לזייף²⁰, וכפי שכתב הרי"ז (שם):

פירוש דוקא בחזקת תכלת, אבל שלא לשם תכלת, כגון בזמן הזה דלא שכיחא [תכלת], אם רוצה לצבוע ציצית כדמות הבגד שדומה לתכלת - מותר.

הנחה זו תלויה למעשה בהבנת הגמרא (שם מא, ב) שמסתפקת בשאלה זו:

ת"ר טלית שכולה תכלת כל מיני צבעונין פוטרין בה חוץ מקלא אילן. מיתבי... קלא אילן לא יביא ואם הביא כשר? אמר ר"נ בר יצחק: לא קשיא כאן בטלית בת ארבעה חוטיין כאן בטלית בת שמונה חוטיין.

א. כאשר יודע בוודאות שאחד מתוך כמה אנשים מסוימים הם אביו כתב מהר"ם גלאנטי בספר קרבן חגיגה (אות לח) שעליו לכבד את כולם, וכן בספר אגן הסהר דף ה, ב, ועיין בערוך השולחן יו"ד רמא, י שכתב שגם אם אמרה לו אמו שפלוני הוא אביו חייב לכבדו (אכן עיין בספר ארעא דירשאל מערכת הכ' אות ד שדן בדעה שצריך לכבד כל בני העיר, ודחה אותה מסברות אחרות, ודלא כילקוט יוסף, הל' כיבוד הורים, ו, יא שמחייב לכבד כל מי שיתכן שהוא אביו).

19 מקרה עם מעט דמיון אנו מוצאים בגמרא (שבת סט, ב) העוסקת במי שאינו יודע מתי שבת, מחד הורו לו חכמים להימנע ממלאכות ככל הניתן בכל יום בגלל ספק דאורייתא, מאידך קידוש לא הורו לו לעשות בכל יום אף לסוברים שחובת קידוש מן התורה אף בלא הזכרת השם; נראה גם מכאן שאין חייב מספק לקיים מצוה דאורייתא כאשר לא ברור שיקיים את המצוה (וכאן אף דבר חידוש הוא, שלמרות שאם בכל שבעת הימים יקדש ודאי יקיים המצוה באחד הימים - לא חייבוהו, ולכאורה סותר הדבר את המחייבים בהערה הקודמת לכבד עשרה בני אדם כשאחד מהם ודאי אביו, וצ"ע. אכן יש להשיב שמשמעותו של הקידוש היא הכרזה על קדושת היום, והקידוש ריק מתוכן כאשר עושים אותו מספק). ואף שתפילין חייבוהו להניח בכל יום, אף שביום השבת אינו מחויב בהן, הסביר הביאור הלכה (סי' שמד ד"ה 'אזלינן') שזהו משום שרוב הימים הם ימי חול, ואזלינן בתר רובא.

20 אכן בלשונם של כמה מן הפוסקים משמע שאיכא חשש איסור בעצם תלית קלא אילן, ראה למשל שו"ת אור לציון ח"ב סי' מד הערה יג.

הגמרא מתקשה מדוע במקור הראשון נפסק ש'קלא אילן' הדומה לתכלת אינו פוטר את הציצית, ואילו בשני נאמר שבדיעבד גם ציצית כזו כשרה? והיא מיישבת שיטתו הבדל אם בציצית ישנם רק מספר החוטים הנדרשים, או שמא יש בה גם חוטים נוספים. ראשונים רבים הבינו שגמרא זו אינה סותרת את האמור לעיל שקלא אילן אינו פוסל את הציצית, וכאן מדובר בחשש שמא את החוטים המיותרים יעביר מטלית זו לטלית של כלאים (שלא הותרו אלא בתכלת המקורית)²¹, או שאסרו רק משום שכל הגדילים בצבע תכלת בלא גיוון²², אך תכלת מזויפת אינה פוסלת כאשר חלק מן הגדילים לבנים.

מאידך, רבינו גרשום (שם) מבאר שרק בטלית זו, שגופה בצבע תכלת, גדילי תכלת מזויפת פוטרם משום שהם בצבע הטלית, אבל אם יעבירו אותם מטלית זו לטלית לבנה - "כיון דלאו תכלת ניהו לא פטרי בטלית אחרת שאינה של תכלת". לדבריו למסקנת הגמרא חוטים הצבועים בתכלת שאינה מקורית - אינם נחשבים לחלק מחוטי הציצית, והיא פסולה! בדומה לדבריו משמע גם מדברי התוספות (בבא מציעא שם) שמתקשה מדוע נצרך הכתוב לבטא את חומרת עונשו של מי שמטיל תכלת מזויפת בבגדו, והרי הוא "עובר על מצות ציצית"²³.

בפשטות, כך גם פוסק הרמב"ם (ציצית ב, א) שכתב: "וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אע"פ שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשחור או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית". בספר מעדני יום טוב (בכורות פ"ב אות ס) דקדק מלשונו: "לאו דווקא לתכלת, אלא פסול לציצית"²⁴.

21 רש"י בפירושו הראשון שם.

22 רש"י בפירושו השני, וכן בפירוש המיוחס לרשב"א שם, וסיים "אבל כי לא רמי ביה תכלת כי אם מצוות כנף בלבד שהיינו לבן אזי יכול לתת בו גם צבע הדומה לתכלת כמו קלא אילן, מאחר שאין נותן בהדיא תכלת".

23 לעומת החתם סופר (בחיידושי ב"מ שם) שביאר שכוונת התוספות לביטול מצות התכלת ולא ביטול מצות הציצית כולה, מדברי רבים ממפרשי התוספות משמע שהבינו דבריו כפשוטם: חיידושי מהריט"ץ ב"מ שם, חכמת שלמה, מהר"ל, מהרם לובלין, מהרש"א, מהרם שיף, וחיידושי מעייני החכמה למהרא"ל צינץ.

24 כך גם נראה לי שביאר בפירוש באר יהודה על הרמב"ם ציצית ב, ח. מאידך בפירוש בן ידיד ציצית ב, א חלק על הבנה זו ברמב"ם, וביאר שגם המעדני יו"ט לא התכוון לדייק כך, אלא כוונתו שהפסול הוא לתכלת של ציצית ולא לתכלת של המקדש. גם מדברי הפרשנים הרבים על הרמב"ם בהלכות ציצית ב, ח (הכסף משנה וסיעתו), שביארו שהסיבה שהצובע את ציציתו בקלא אילן אינו יוצא ידי חובה היא משום שצריך שני גוונים בציצית, משמע שאילולא זה לא הייתה כל בעיה בתכלת מזויפת. הדבר נכון בוודאי לדברי הפר"ח (בביאורו מים חיים שם) שנטה לומר שאפילו שם אינו אלא לכתחילה ובדיעבד יצא ידי חובה, וכן כתבו במעשה רוקח ומרכבת המשנה שם.

אכן, רבים לא הבינו כן בדעת הרמב"ם, וגם פשט הראשונים הוא שתכלת שאינה אמיתית אינה פוסלת את הציצית. אך כאשר אנו באים להחמיר ב'ספק דאורייתא' עלינו להעמיד לנגד עינינו גם את הדעות לפיהן, על צד הספק שאין זו התכלת האמיתית, במקום להרוויח הידור במצות עשה - אנו עלולים לעבור על איסור עשה בלבישה של ארבע כנפות פסולים. הדבר נכון על אחת כמה וכמה לאחר שאנו טוענים שאין אנו עומדים בפני חיוב 'ספק דאורייתא', אלא רק בפני טענת 'מה יש להפסיד?' ועוד, הגמרא במסכת מנחות (מא, ב) כותבת: "טלית אין פוטר בה אלא מינה", רבים מהראשונים ביארו שהכוונה היא שעל החוטים להיות ממיין הבגד ולא פשתן על צמר או צמר על פשתן, אך רש"י שם מבאר: "אם אדומה היא יטיל בה שני חוטין אדומים ושני חוטין תכלת וכן שאר גוונים". כלומר - על חוטי הציצית להיות בצבע הבגד. מלשון רש"י שם בפשטות משמע שמדובר בחיוב מן התורה שיהיו הציציות "ממין הכנף", ואילו התוספות (שם) כתבו שאין זה אלא גדר מדרבנן לנוי הבגד, "זה אלי ואנוהו".

בפשטות כדברי רש"י פסק גם הרמב"ם (ציצית ב, ח):

טלית שהיא כולה אדומה או ירוקה או משאר צבעונין - עושה חוטי לבן שלה כעין צבעה, אם ירוקה ירוקין, אם אדומה אדומין.

אף שכאמור ראשונים רבים לא הסכימו לביאור זה²⁵, ויש אף שדחקו לבאר אחרת בדברי הרמב"ם²⁶, השולחן ערוך (או"ח ט, ה) פסק למעשה להחמיר לכתחילה כדעת הרמב"ם: "י"א שצריך לעשות הציצית מצבע הטלית, והמדקדקים נוהגים כן".

גם מן הפוסקים שלא הקפידו שיהיה הכנף בצבע הבגד, יש שהעדיפו את הצבע הלבן, כך למשל כתב בעל העיטור (הלכות ציצית) "דמין כנף לבן היא בכל טליתות, לפי שרובן וסתמן לבנים... היכא דאיכא לבן קודם בכל הטליתות". בדומה לדבריו משמע גם מדברי הרמ"א שחלק שם על השולחן ערוך וכתב "והאשכנזים אין נוהגין לעשות הציצית רק לבנים, אף בבגדים צבועים, ואין לשנות"²⁷. בנוסף, כתבו הט"ז (שם ס"ק ח), שולחן ערוך הרב (אות ט) והמשנה ברורה (ס"ק טז) שלכתחילה יש לחשוש גם לדעת רש"י והרמב"ם, ולהתעטף בציצית שצבעה וצבע החוטים לבן.

כמובן שכאשר התכלת המקורית מונחת כנגדנו - אין שום משקל לכך שיהיו

25 סמ"ג (עשין כו), הגהות מיימוניות (ציצית ג, ו), שו"ת הרשב"א (ח"ג סי' רפ), תרומת הדשן סימן מו, בעל העיטור (שער ב ח"ב) ועוד.

26 ראה בבית יוסף או"ח סימן ט שהביא כן בשם מהר"י בן חביב, אך תמה מדוע דחק כן בדבריו.

27 וראה עוד בדברי חמודות הלכות ציצית אות נח: "ונ"ל קצת ראייה לדבר מהא דסוף פרק שואל שכתבו רבינו בסוף ההלכות דדרשינן בכל עת יהיו בגדי לבנים אלו ציצית, ופירש"י זה ציצית, שמלובן הבגד. ע"כ. ש"מ דסתם ציצית של לבן".

הפתילים בצבע הכנף, וכבר קבעה התורה את שילובם של פתילי התכלת בציצית, אך כאשר איננו עומדים בפני התכלת הוודאית, ומתלבטים אנו כיצד עלינו לנהוג במצב של ספק, יש לתת את הדעת להפסדו של דין זה על הצד שאין זו התכלת האמיתית²⁸. גם לשיטות שאין מדובר כאן כי אם בהידור לילך בחוטים לבנים. בנידון דידן שבו החומרא אינה בקיום מצות ציצית, שהרי כאמור היא מתקיימת גם בלא תכלת, אלא מוסיפה את התכלת כהידור למצוה - יתכן שאין להעדיף אפשרות הידור זו מספק על פני ההידור הודאי של 'מין הכנף', המתבטל אם אין זו התכלת המקורית. הדבר נכון כמובן לאור האמור שאין כאן כלל חיוב מצד ספק דאורייתא, ואל מול שאלת 'מה יש להפסיד' ברורה התשובה.

סיכום

הצדדים ההלכתיים לגבי קבלת זיהוי התכלת מספק נוטים לכאן ולכאן. מחד אי אפשר לקבוע כי ישנה חובה להטיל תכלת, ואף אפשר להעיר על הנזקים ההלכתיים והרוחניים הכרוכים בחידושה, ובכך מובנת דעתם של רוב גדולי הדור המבקשים להימנע מקביעת מסורת שאינה מבוססת דיה. מאידך קשה לקבוע שיש פגם ברור בהטלת תכלת בציצית, גם אם ישנו ספק באמיתותה. ומכאן מסורים הדברים ללב. אין כל ספק שהתעוררות הרצון לתכלת בדורנו הינה חלק מתהליך התעוררות הגאולה ותחיית התורה בארץ ישראל, אך כשם שניתן לפרש התעוררות זו כסימן לעת רצון - כך אפשר לפרש את העובדה שלא נתבררה זהותה של התכלת מעבר לכל ספק שעוד עבודה רוחנית דרושה לנו עד שנזכה להתגלות התכלת במלוא הדרה.

28 טענה זו הועלתה על ידי כמה פוסקים בדור האחרון (ראה קובץ תשובות לגרי"ש אלישיב ח"א סימן ב, הגר"מ אליהו בשו"ת הרב הראשי עמ' 231, אכן יתכן שאין כאן כלל הפסד של הידור, ולא נאמר להניח בצבע הכנף אלא כאשר אין מדובר בצבע תכלת, אך כאשר מניח פתיל בצבע תכלת כבר לימדנו התורה שאין בזה פגיעה בהידור אף אם אינו התכלת המקורית, וראיה מדברי הגמרא "ולא יהא אלא לבן", משמע שאין פגם בזה, וצ"ע. (וראה עוד בחזו"א או"ח ג, כה שרק שני חוטים צריכים להיות לבנים, והחוטים המיועדים לצבע התכלת מותר לעשותם בכל צבע. וכעין זה משמע בערוגת הבשם לר' אברהם בן עזריאל, ח"ג עמ' 217. (אך ראה בשיעורי הגרי"ד סולובייצ'יק על פרק התכלת שדן בזה, והוכיח מכמה ראשונים שאינם סוברים חילוק זה).